

Nástup nové formy

Vztah vzkvétajícího humanismu k duchu odumírajícího středověku je mnohem spletitější, než si obvykle představujeme. Oba kulturní komplexy se nám jeví jako příkře oddělené, připadá nám, jako by náhlý objev probudil vnímavost pro věčné mládí starověku, a odmítl veškerý opotřebovaný aparát středověkého výrazu. Jako by duch, smrtelně unavený alegoriemi a flamboyantním stylem, musel jedním rázem pochopit: nikoli toto, nýbrž ono! Jako by se mu zlatá harmonie klasiky najednou zjevila před očima jako vykoupení; jako by nyní objal antiku s jásotem, že konečně našel svou spásu.

Ale tak tomu není. Uprostřed zahrady středověkého myšlení, mezi nadále hojně bujícím starým porostem vyrůstal klasicismus zcela povlovně. Zpočátku byl jen čistě formálním prvkem fantazie. Nová velká inspirace působí až později, a dokonce ani pak ještě neodumírá duch a formy výrazu, na které jsme zvyklí pohlížet jako na přežilé, středověké.

Abychom si to ujasnili, bylo by užitečné prostudovat vznik renesance důkladněji, než je to možné zde; nikoli v Itálii, nýbrž v zemi, která byla nejpłodnější

metoda půdou celého nádherného bohatství pravé středověké kultury – ve Francii. Když pozorujeme vzmach italského quattrocenta jako protiklad k pozdně středověkému životu jinde, pocítujeme toto století jako čistě znějící věk uměřenosti, radosti a svobody. Souzvuk těchto vlastností je považován za renesanci a znamená i nové myšlení. Přitom se zapomíná s nevyhnutelnou jednostranností, bez níž nelze žádný historický soud vyslovit, že i v Itálii patnáctého století zůstávaly základy kulturního života ještě pořád čistě středověké, že do samotných osobností renesance jsou středověké rysy vryty mnohem hlouběji, než si člověk obvykle uvědomuje. V naší představě dominuje totiž renesanční tón.

Jestliže naproti tomu pohlédneme na francouzsko-burgundský svět patnáctého století, pak je hlavní dojem tento: pochmurné základní ladění, barbarská nádhra, bizarní a přetížený styl, fantazie jako tenká zářící nitka – to všechno jsou znaky úpadku středověkého ducha. Tentokrát zapomeneme, že i tady se všude vzmáhá renesance; jen ještě nedominuje, ještě tu nezměnila základní ladění.

Pozoruhodné je, že to nové je tu přítomno jako vnější forma dříve, než se stane skutečně novým duchem.

Uprostřed starých životních názorů a životních poměrů se objevují nové klasicistické formy. Vznik humanismu spočíval pouze v tom, že okruh učenců se zabýval čistou latinou a klasickou větnou stavbou o něco více, než bylo obvyklé. Kolem roku 1400 se takový okruh rozvíjí ve Francii. Patří k němu někteří duchovní a rádcové: Jean de Monstreuil, kanovník

v Lille a královský sekretář; Nicolas z Clemanges, slavný mluvčí proreformního duchovenstva; Gontier Col a Ambrosius de Miliis, oba knížecí tajemníci podobně jako Jean de Monstreuil. Vyměňují si mezi sebou dobře sestavené a slavnostní humanistické dopisy, které nijak nezaostávají za pozdějšími výtvořky tohoto druhu, ani co se týče prázdné obecnosti myšlenek, šroubované důležitosti, násilné větné stavby a neprůhledného způsobu vyjadřování, ani co se týče záliby v učených hříčkách. Jeana de Monstreuil nejživěji zaměstnává, jak se píše „orreolum“ a „scedula“, zdali s *h* nebo bez *h*, a jak je to s používáním *k* v latinských slovech. „Když mi nepřispěcháte na pomoc, drahý učiteli a bratře“ – píše Nicolasovi z Clemanges¹ – „ztratím své dobré jméno a téměř zaviním smrt. Právě jsem totiž upozoroval, že jsem v posledním dopise svému pánovi a otci biskupovi z Cambrai, místo komparativa ‚propior‘ překotně a maně, jaké už pero je, napsal ‚proximior‘! Opravte to přece, jinak by naši odpůrci o tom sepisovali hanopisy.“² – Je vidět, že tyto dopisy jsou učená literární cvičení, určená pro veřejnost. Vysloveně humanistický je i jeho spor s přítelem Ambrosiem, který obvinil Cicerona, že si protířečí, a Ovidia hodnotil výše než Vergilia.³

V jednom z dopisů mile popisuje klášter Charlieu u Senlis. Je nápadně čtivější, jakmile začne středověkým stylem prostě vyprávět, co tam je k vidění: jak vrabci stolují v refektáři, takže by se dalo pochybovat, zda král zřídil prebendy pro mnichy nebo pro ptáky; jak se malý střízlík tváří jako opat; jak zahradníkův osel prosí pisatele dopisu, aby vzpomněl ve svém listu i na něj. To všechno zní svěže a půvabně, avšak

k zvláštním znakům humanismu to nepatří.⁴ Uvědomme si, že právě Jeana de Monstreuil a Gontiera Cola jsme už poznali jako vášnivě ctitele *Románu o růži* a jako členy Cour d'amour (Soudů lásky) z roku 1401. Neukazuje to snad dostatečně, jak čistě povrchní byl tento raný humanismus? Je to v zásadě pouze silnější působení středověkých školských znalostí a od obnovení klasické latinské vzdělanosti, kterou můžeme pozorovat u Alkuina a jeho kruhu v době Karla Velikého a pak znovu ve francouzských školách dvanáctého století, se liší jen málo.

Ačkoli tento nejranější francouzský humanismus opět odkvetl v malém okruhu mužů, kteří jej pěstovali, aniž našel bezprostřední pokračování, přece jen již souvisí s velkým mezinárodním duchovním hnutím. Pro okruh Jeana de Monstreuil už je Petrarca zářným příkladem. Několikrát jmenuje i florentského kancléře Coluccia Salutatiho, který ve druhé polovině čtrnáctého století zavedl do jazyka státních listin novou latinskou rétoriku.⁵ Petrarca však ve Francii – lze-li to tak říci – vplynul do středověkého ducha. Osobně se přátelil s vůdčími osobnostmi starší generace, s básníkem Philippem de Vitry, s filozofem a politikem Nicolasem z Oresme, který vychovával dauphina (Karla V.); zdá se, že Petrarku znal i Philippe de Mézières. Tito mužové však v žádném ohledu humanisty nebyli, přestože Oresmovy myšlenky obsahují mnoho nového. Jestliže skutečně Machautova Péronnelle d'Armentières v touze po lásce básníka byla ovlivněna nejen příkladem Heloisy, nýbrž již i Laury, jak se domnívá Paulin Paris,⁶ pak *Le Voir-Dit* (Vypravování viděného) je pozoruhodným svědect-

vím toho, jak dílo, v němž především cítíme nástup moderního myšlení, mohlo přesto inspirovat k vytvoření čistě středověkému.

Ostatně nehledáme zpravidla u Petrarky a Boccaccia výlučně moderní rysy? Považujeme je za reprezentanty nového ducha. A právem. Ale bylo by nesprávné předpokládat, že proto se jakožto první humanisté do čtrnáctého století vlastně nehodili. Stojí se svým dílem, ať z něj vane jakkoli nový dech, uprostřed kultury své doby. Navíc na sklonku středověku Petrarca a Boccaccio za svou slávu mimo Itálii v první řadě nevďečí svým spisům v národním jazyce, které je měly učinit nesmrtelnými, nýbrž svým dílům latinským. Petrarca byl pro své současníky především jakýmsi Erasmem avant la lettre, mnohostranným a vkusným autorem pojednání o morálce a životě, velkým korespondentem, nadšencem pro starověk se svou *Liber de viris illustribus* (Knihou o slavných mužích) a *Rerum memorandarum libri IV*. (Čtvero knihami o pamětihodných věcech). Témata, o nichž psal, ještě plně patřila do středověkého světa myšlení: *De contemptu mundi* (O pohrdání světem), *De otio religiosorum* (O klidném životě řeholníků), *De vita solitaria* (O životě samotářském). Jeho obdiv k antickému hrdinství je ještě mnohem bližší uctívání „neuf peux“ („devíti statečných“),⁷ než bychom předpokládali. Vůbec není zarážející, že existovaly vztahy mezi Petrarkou a Geertem Grootem. Nebo že se Jean de Varennes, fanatik ze Saint-Lié,⁸ odvolává na Petrarkovu autoritu, aby se ubránil podezření z kacířství,⁹ a že si od Petrarky půjčuje text pro novou modlitbu *Tota caeca christianitas* (Veškeré slepé křesťanství). To, co